

Міністерство освіти і науки України  
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка  
Педагогічний факультет  
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота  
магістра

з теми: **«ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО  
ПІДХОДУ В РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала: студентка 2 курсу  
DOb1-M17z групи  
спеціальності 012 Дошкільна освіта  
**Козак Надія Володимирівна**

Керівник: **Горбатюк Оксана Василівна**,  
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: **Столяренко Ольга Борисівна**,  
кандидат психологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2018 р.

**ЗМІСТ**

<b>ВСТУП</b>	3
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ В РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ</b>	7
1.1. Розвиток наукових поглядів на індивідуальний підхід у педагогічній теорії	7
1.2. Сутність реалізації індивідуального підходу до дітей дошкільного віку	22
<b>РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА З ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ</b>	40
2.1. Психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку	40
2.2. Дидактичні умови застосування індивідуального підходу в навчанні дошкільників	57
2.3. Методичні розробки занять з дітьми дошкільного віку з використанням індивідуального підходу	69
<b>ВИСНОВКИ</b>	83
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</b>	85
<b>ДОДАТКИ</b>	93
Додаток А. Приклади індивідуального спілкування вихователя з дітьми дошкільного віку	93

## ВСТУП

Гуманістичні тенденції розвитку українського суспільства зумовили зміну пріоритетів сучасної освіти. Концептуальні положення реформування системи освіти на гуманістичних засадах закладено у Конституції України (1996), Законах «Про освіту» (1996), «Про вищу освіту» (2002), «Про дошкільну освіту» (2001), Проекті Національної стратегії розвитку освіти України на 2012-2021 роки (2011), Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (1998, 2012), Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року (2011) та інших нормативних документах.

У XXI столітті Національна доктрина освіти в Україні має забезпечити підготовку людей високої культури, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, мобільності в освоєнні і впровадженні новітніх наукових та інформаційних технологій. Останнє можливе лише за умови індивідуального підходу до кожної дитини. При цьому важливо пам'ятати, що від природи всі мають неоднакові здібності. Індивідуальні особливості особистості найяскравіше виявляються в темпераменті, характері, здібностях, у пізнавальній, емоційно-вольовій діяльності, потребах та інтересах. Особливості їх прояву залежать від виховання дитини. Індивідуальні риси характеру, як свідчать дослідження, досить яскраво виявляються вже в дошкільному віці. Найсприятливіші можливості для розвитку пізнавальних сил, активності, схильностей і обдарувань кожної дитини створює індивідуальний підхід.

Проблема індивідуального підходу до дітей знайшла втілення у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Законі України «Про дошкільну освіту», «Концепції дошкільного виховання в Україні», Базовому компоненті дошкільної освіти та інших нормативних документах. Зокрема, відповідно до п. 2 статті 4 Закону України «Про дошкільну освіту», дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб. Іншим

важливим нормативним документом – Національною програмою «Освіта» визначається, що в сучасних умовах навчання педагог зобов'язаний підходити диференційовано до дітей, що обумовлює нагальну потребу досліджувати особливості навчально-виховного процесу в умовах індивідуального підходу до навчання. Згідно з Концепцією розвитку дошкільної освіти, основним напрямом реалізації особистісно-орієнтованої моделі дошкільної освіти є індивідуалізація освітнього процесу, вибір дітьми різних видів діяльності, їх складності, партнерів по спільній діяльності (диференціація), право зростаючої особистості на відкритий освітній простір, самодіяльність, елементарну творчість, особистий час. У коментарі до Базового компонента дошкільної освіти в Україні (науковий редактор О. Кононко) зазначено: «індивідуальний підхід, як відомо, є важливим принципом педагогіки, згідно з яким у навчально-виховній роботі з колективом дітей досягається вплив на кожного, враховується множинність її різноманітність характеристик кожної конкретної дитини – статевих особливостей, темпераменту, характеру, здібностей тощо. Індивідуальний підхід є запорукою ефективності педагогічного процесу, базується на тому, що будь-який освітній вплив заломлюється крізь призму індивідуальних особливостей конкретної дитини. Отже, реалізувати індивідуальний підхід означає брати до уваги індивідуальну своєрідність, неповторність кожної окремої дитини як особистості. Це підхід дорослого до дитини та її особливої сутності».

Разом з тим, в педагогічній науці процес процес реалізації індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку залишається недостатньо вивченим. Аналіз сучасної практики дошкільної освіти засвідчив, що принцип індивідуального підходу не завжди є пріоритетним у роботі більшості педагогів. Частково це пояснюється відсутністю умов його реалізації (велика наповнюваність груп, фронтальні форми роботи), частково – невідповідністю вихователів.

Актуальність порушеної проблеми, її практичне значення, недостатня теоретична і практична розробленість зумовили вибір теми дипломної роботи дослідження: **«Теоретичні основи використання індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку»**.

**Об'єкт дослідження** – процес реалізації індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку.

**Предмет дослідження** – зміст, форми і методи використання індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку (дидактичні умови індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку).

**Мета дослідження** полягає в обґрунтуванні змісту, форм і методів використання індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку (у визначенні дидактичних умов, що забезпечують індивідуалізований розвиток дітей дошкільного віку, побудова їх освітньої діяльності з максимальним урахуванням індивідуальних особливостей).

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити сутність індивідуального підходу та особливості його реалізації в роботі з дітьми дошкільного віку.

2. Обґрунтувати зміст, форми і методи реалізації індивідуального підходу в роботі з дошкільниками.

3. Розкрити дидактичні умови застосування індивідуального підходу в навчанні дошкільників.

4. Розробити систему занять з дітьми дошкільного віку з використанням індивідуального підходу в навчанні.

Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів**: *теоретичних*: аналіз; синтез; систематизація та узагальнення психологічної, педагогічної, методичної літератури; узагальнення та порівняння теоретичних і емпіричних даних и; *емпіричних*: психолого-педагогічне спостереження; методи *статистичного аналізу даних*.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані студентами, магістрантами для підвищення їхньої наукової та професійної компетентності щодо використання індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку; стануть у нагоді в процесі розроблення освітніх програм для дітей дошкільного віку та методичних посібників для вихователів.

*Апробація результатів дослідження* здійснювалася на наукових і науково-практичних конференціях у 2017 та 2018 рр.

Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри теорії та методик дошкільної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імен Івана Огієнка (2017–2018, 2018-2019 н. рр.). Є одноосібна публікація «Сутність реалізації індивідуального підходу до дітей дошкільного віку» у збірнику матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії педагога з дитиною» (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти, управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради ; [відпов. секр. Н.Г. Каньоса]. Київ : Міленіум, 2018. С. 178-181.).

## ВИСНОВКИ

Індивідуальний підхід – важливий принцип педагогіки, запорука ефективності педагогічного процесу. Цей підхід базується на тому, що будь-який освітній вплив здійснюється крізь призму індивідуальних особливостей конкретної дитини. Індивідуальний підхід передбачає побудову всієї системи виховання з урахуванням фізичних і духовних особливостей особистості кожної дитини, що зумовлюється деякими природженими відмінностями або тими, що виникають внаслідок специфічних умов життя дитини та особливостей її виховання. Врахування індивідуальних відмінностей дитини є однією з важливих умов успіху у вихованні.

Крім того, використання індивідуального підходу сприяє впровадженню принципів толерантності та рівноваги в навчальному середовищі. Це допомагає дітям розвивати свій потенціал, оскільки вони можуть ставити собі цілі та досягати їх у процесі навчання. Уважно спостерігаючи за вихованцями та виявляючи їх інтереси, педагог допомагає дітям вирішувати їхні проблеми такими шляхами, які б відповідали їхньому стилю навчання. Враховуючи широкий спектр можливостей, стилів навчання, потреб та індивідуальних особливостей вихованців, вихователь формує навички, необхідні для реалізації життєвих цілей.

Реалізація індивідуального підходу полягає у виборі таких засобів і форм впливу на дитину, які найбільш відповідають її психологічним особливостям, психічним станам, настроям у даний момент, інтересам і вподобанням, можливостям, завдяки цьому забезпечують оптимальний виховний ефект.

Однією з вимог індивідуального підходу є чітка диференціація методів і форм виховного впливу на учнів. Прийоми і методи індивідуального підходу не є специфічними, вони загально-педагогічні. Проте, варто пам'ятати, що використовувати чи перетворювати ту ж саму рису особистості різних дітей однаковими прийомами не можна. Завдання вихователя – відібрати із загального арсеналу засобів ті, які найбільш дієві в конкретній ситуації, відповідають індивідуальним особливостям дитини, що допоможуть зробити освітній процес

більш ефективним. Заохочення як засіб стимуляції потрібно застосувати до кожного учня, але в першу чергу до тих учнів, в яких вчитель помічає такі риси, як нерішучість, відсутність інтересу. Заохочування по-різному впливає на учнів. На самовпевненого учня похвала може вплинути негативно: спонукати до самозаспокоєння, зазнайства, а на скромного – позитивно.

Індивідуальний підхід, як засіб реалізації особистісно-орієнтованого навчання, покликаний спрямувати педагогів на діяльність, за якою дитина не об'єкт виховних впливів, а суб'єкт, партнер взаємодії. Завдання вихователя полягає в тому, щоб побачити, зрозуміти, як діти сприймають знання і їх засвоюють, як вони спілкуються, співпереживають, виявляють емоційну чутливість, поспівчувати їм за потреби, допомогти, підтримати.

Використання індивідуального підходу створює умови для розкриття здібностей кожної дитини в процесі навчання. На заняттях діти виявляють власні знання, ставлення, навички, особливості темпераменту тощо. Отже, реалізовувати індивідуальний підхід означає брати до уваги індивідуальну своєрідність, неповторність кожної окремої дитини як особистості.

Отже, робота з реалізації індивідуального підходу в ЗДО має розгортатися в певних напрямках, серед яких основними є:

- здійснення опосередкованого впливу на розвиток індивідуальності дитини шляхом підвищення компетентності педагогів та батьків у напрямку індивідуалізованого виховання і навчання;
- здійснення безпосереднього впливу на розвиток системотвірних властивостей індивідуальності шляхом насиченості повсякденного життя дітей ситуаціями вибору, обговорення, планування, постановки і досягнення мети, самооцінювання, винаходу, тощо.



**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Ананьев Б. Г. Индивидуальное развитие человека и константность восприятия / Б. Г. Ананьев. – Москва : Просвещение, 1968. – 334 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Ленинград : Ленинград. ун-т, 1968. – 339 с.
3. Артемова Л. Задоволення особливих потреб дитини у спілкуванні з однолітками [Електронний ресурс] / Л. Артемова // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / Ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. – Київ : Контекст, 2000. – 336 с. – Режим доступу : <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/specpsiho/art/>.
4. Асмолов А. Г. Психология индивидуальности: методологические основы развития личности в историко-эволюционном процессе : учебн. пособ. / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 96 с.
5. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский. – Москва : Педагогика, 1989. – 558 с.
6. Баглаєва Н. Індивідуально-диференційований підхід до формування математичних уявлень у дітей шостого року життя : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. І. Баглаєва. – Київ, 1997. – 174 с.
7. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України; [наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко]. – Київ : Світич, 2008. – 430 с.
8. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. : А. М. Богущ, авт. кол. : А. М. Богущ, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. — Київ : Видавництво, 2012. – 26 с.
9. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Ред. газ. „Полтав. вісник», 1994. – 191 с.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
11. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – Москва : ИНТОР, 1996. – 544 с.

12. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – Режим доступу до документу : [http://portal.prolisok.org/osvita\\_ukraine\\_xxi.html](http://portal.prolisok.org/osvita_ukraine_xxi.html).
13. Дистверг А. В. Избранные педагогические сочинения / А. В. Дистверг. – Москва : Учпедгиз., 1956. – 374 с.
14. Дитина : методичні рекомендації до програми виховання і навчання дітей від 3 до 7 років / Наук. кер. О. В. Проскура, В. У. Кузьменко. – Київ : Богдана, 2004. – 232 с.
15. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – Київ : Академвидав, 2004. – 352 с.
16. Дубровська Л. О. Розвиток принципу індивідуального підходу у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХІХ століття : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. О. Дубровська. – Харків, 2000. – 206с.
17. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: Навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – Київ.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
18. Дьяченко О. М. Проблема индивидуальных различий в интеллектуальном развитии ребенка / О. М. Дьяченко // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 138-145.
19. Єремєєва В. М. Педагогічна технологія підготовки майбутніх учителів до індивідуалізації навчання учнів : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.04 / В. М. Єремєєва. – Житомир, 2002. – 203 с. – Бібліогр. : с. 182–203.
20. Єфіменко М. За принципом «Не зашкодь!» / М. Єфіменко // Дошкільне виховання. – 1999. – №7. – С. 21-24.
21. Эльконин Б. Д. Психология развития : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Б. Д. Эльконин. – Москва : Издательский центр «Академия», 2001. – 144 с.
22. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков. – 3-е изд., дополн. – Москва : Дом педагогики, 1999. – 608 с.
23. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / И. А. Зимняя. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 480 с.

24. Индивидуальный подход к детям в воспитательно-образовательном процессе детского сада / [под ред. В. К. Котырло, С. Е. Кулачковской]. – Київ : Рад. школа, 1989. – 85 с.
25. Ікуніна З.І. Індивідуалізація навчання дітей старшого дошкільного віку / З.І.Ікуніна // Дошкільна освіта. – 2010. – №1. – С.18-24.
26. Індивідуалізація виховання в дитячому садку : метод. реком. / [С. Є. Кулачківська, Г. В. Гуменюк, О. О. Вовчик-Блакитна та ін.]. – Київ : Міленіум, 2005. – 126 с.
27. Індивідуальний підхід : його суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників / упоряд. О. Л. Кононко. – Київ : Освітнянин, 1996. – 131 с.
28. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / за ред. В. Г. Кременя, [укл. О. О. Любар]. – Київ : Знання, 2005. – 767 с.
29. Історія педагогіки / за ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДПУ, 1999. – 336 с.
30. Закон України «Про дошкільну освіту». – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/pravo/law00/part01.html>.
31. Закон України «Про освіту»: зі змінами від 11 червня 2008 р. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/pravo/law00/part01.html>.
32. Ковальчук Я. И. Индивидуальный подход в воспитании ребенка : Пособие для воспитателей детского сада / Я. И. Ковальчук. – Москва : Просвещение, 1981. – 127 с.
33. Коменский Я. А. : педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк , Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци / [сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий]. – Москва : Педагогика, 1989. – 416 с.
34. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко. – Київ : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с. Режим доступу: <http://www.ukrdeti.com/obgovor/ob4.html>.
35. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
36. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника

(системний підхід) / Олена Леонтіївна Кононко ; Ін-т проблем виховання АПН України, Ін-т психології ім. Г. С.Костюка АПН України. – Київ : Стилос, 2000. – 336 с.

37. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / Олена Леонтіївна Кононко. – Київ : Освіта, 1998. – 255 с.

38. Концепція Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1721-2010-p>. – Назва з екрану.

39. Концепція розвитку дошкільної освіти на 2010 – 2016 н.р. – Режим доступу : [http://werchowzewosk1.at.ua/index/doshkilna\\_osvita/0-114](http://werchowzewosk1.at.ua/index/doshkilna_osvita/0-114).

40. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк ; [за ред. Л. М. Проколієнко]. – Київ : Рад.школа, 1989. – 608 с.

41. Куземко Л. В. Індивідуальний підхід у вихованні дітей дошкільного віку: методичний аспект / Л. В. Куземко // Педагогічні науки та освіта : збірн. наук. праць Запорізького обл. інституту після. освіти. – Вип. X. : Дошкільна освіта. – Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. – С. 83-92.

42. Куземко Л. В. Індивідуальне виховання дітей дошкільного віку: технологічний підхід / Л. В. Куземко // Наукові записки. Серія : Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) [/за заг.ред.проф. Є. І. Коваленко.] – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – №4. – С.55-60.

43. Куземко Л. В. Підготовка до реалізації індивідуального підходу як підвищення професіоналізму майбутнього педагога дошкільної освіти / Л. В. Куземко // Професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 вересня 2009 р., м. Ялта. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Ч.4. – С. 111-114.

44. Куземко Л. Сутність індивідуального підходу у вихованні дітей дошкільного віку / Л. Куземко // Імідж сучасного педагога (розвиток системи дошкільної освіти) : науково-практичний освітньо-популярний часопис. – Полтава, 2010. –

№6-7 (105-106). – С. 111-113.

45. Кузьменко В. Індивідуалізація виховання і навчання в дошкільних закладах : методичні рекомендації для дошкільних працівників / В. Кузьменко. – Київ : КМІУВ імені Б. Грінченка, 2002. – 44 с.

46. Кузьменко В. У. Індивідуальність дошкільника в освітньому процесі: концептуальні принципи та умови їх реалізації / В. У. Кузьменко // Дошкільне виховання.– 2005. – № 8.– С.5-7.

47. Кузьменко В. У. Психолого-педагогічні основи розвитку індивідуальності дитини від 3 до 7 років : дис... д-ра психол. наук : 19.00.07 / В. У. Кузьменко. – Київ, 2006. – 519 арк. : табл.

48. Кузьменко В. Індивідуальний підхід: десять кроків / В. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2006. - №7. – С.10-14.

49. Кузьменко В. Індивідуальність в освітньому процесі ДНЗ / В. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2005. - №8. – С. 5-8.

50. Кузьменко В. Наріжний камінь особистісно орієнтованої моделі. Урахування індивідуальних відмінностей дошкільників / В. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2008. – №3. – С. 7-9.

51. Кузьменко В. У. Концепція розвитку індивідуальності дитини дошкільного віку / / В. Кузьменко // Теорія і практика дошкільної освіти в Україні : колект. монографія / [авт. кол. : З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін.; за заг. ред. Г. В. Беленької, М. А. Машовець]. – Київ, 2011. – С. 29–41.

52. Кулачківська С. Є. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір. – Київ : Нора-прінт, 1996. – 108 с.

53. Лаврентьєва Г. Вальдорфський дитячий садок у Німеччині / Г. Лаврентьєва // Дошкільне виховання. –1998. –№6. – С. 23-25.

54. Ладивір С. «Виховуючи всіх, виховувати кожного»: Індивідуалізація освітньо – виховного процесу / С. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2005. – №12. – С. 3-6.

55. Ладивір С. Індивідуалізація виховання дитини в умовах дитячого садка / С. Ладивір // Дитячий садок. – 2004. - №16 (квітень) – С. 5-7..

56. Люблінська Г. О. Дитяча психологія / Г. О. Люблінська. – Київ : Вища школа, 1974. – 356 с
57. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко ; сост. и авт. вступ.. ст. В. С. Хелемендик. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Политиздат, 1990. – 415 с.
58. Метелюк В. І. Розвиток особистості дошкільника / В. І. Метелюк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Сер. 16 «Екологічна психологія». – Київ, 2008. – Вип. 7. – С. 113-116.
59. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України / [О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко та ін.]. – Київ : Світич, 2009. - 208с.
60. Миценко В. І. Індивідуальний підхід до виховання дітей у педагогічній спадщині Г. Спенсера (1820-1903 рр.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. І. Миценко. – Кіровоград, 2002. – 20 с.
61. Павелків Р.В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищих навч. закл. / Р. В. Павелків. – Київ : Кондор, 2011. – 468 с.
62. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов/ под ред. Ю. К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – Москва : Просвещение, 1988. – 479 с.
63. Педагогика : учеб. пособие / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – Москва : Школа-Пресс, 1998. – 512 с.
64. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / под ред. И. А. Каирова. – Москва : Сов. энциклопедия, 1964. – Т. 2. – 911 с.
65. Педагогический словарь : в 2 т. – Москва : АПН СССР, 1960. – Т. 1. – 774 с.
66. Педагогічний словник / за ред. Дійсного члена АПН Ураїни М. Д. Ярмаченка. – Київ : Пед. думка, 2001. – 514 с .
67. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди / за ред. О. Г. Дзевєріна. – Київ : Знання, 1972. – 172 с.
68. Пехота О. М. Особистісно орієнтована освіта і технології / О. М. Пехота // Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – Київ, 2000. – С. 274–297.

69. Поніманська Т. Дорослий у становленні особистості дитини / Т. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2009. – №12. – С. 6-15.
70. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. І. Поніманська. – Київ : Академвидав, 2004. – 456 с.
71. Практична педагогіка виховання : посіб. теорії та методики виховання / за ред. М. Ю. Красовицького., упоряд. Г. І. Іванюк. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 135 с.
72. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське довкілля» / авт.-упоряд. Білан О.І. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files.pdf>.
73. Проколиенко Л. М. Формирование любознательности у детей дошкольного возраста : методический материал / Л. М. Проколиенко; Под ред. А. Б. Никитиной. – Київ : Радянська школа, 1979. – 88 с.
74. Психологічний розвиток дитини-дошкільника : навч. посіб. для педагогів, практик. психологів, студ. пед. навч. закл., батьків / С. Є. Кулачківська (наук.ред.), С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко та ін. – Київ : Світич, 2004. – 75 с. – (Б-чка журн. «Дошкільне виховання»). – Бібліогр. : с. 74.
75. Психологический словарь / Под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др.; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – Москва : Педагогика, 1983. – 448 с.
76. Рабунский Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников (на основе анализа их самостоятельной деятельности) : Монография / Е. С. Рабунский. – Москва : Педагогика, 1975. – 184 с.
77. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова. – Катеринослав, 1818. – 126 с.
78. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – Київ : Освіта, 1996. – 304 с.
79. Савченко Ю. Ю. Статеворольові уявлення дітей дошкільного віку // Психологія сім'ї : Монографія / Поліщук В.М., Ільїна Н.М., Поліщук С.А. та ін., За заг.ред. В.М. Поліщука. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 239 с.
80. Самойлова С. Виявлення індивідуальних особливостей дітей / С. Самойлова, О. Лисенко // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. - № 9. – С. 45-51.

81. Самойлова С. Методи вивчення індивідуальних особливостей дошкільників / С. Самойлова, О.Лисенко // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. - № 10. – С. 34-43.
82. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. Т. 1 / Г. К. Селевко. – Москва : НИИ школ. технологий, 2006. – 816 с.
83. Сисоева С. Януш Корчак (1787-1942) : Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. [Електронний ресурс] / С. Сисоева, І. Соколова. – Київ : ЦУЛ, 2003. – Ч. III. XX століття в історії світової і вітчизняної педагогіки. – С. 183-190. – Режим доступу : <http://www.dnpb.gov.ua/id/504/>.
84. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – Київ : Голов. ред. «Укр. рад. енциклопедія» (УРЕ), 1985. – 966 с
85. Спенсер Г. Воспитание умственное, нравственное и физическое / Г. Спенсер. – Москва : Типография Полякова И. О., 1900. – 456 с.
86. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – 670 с.
87. Унт И. Э. К проблеме индивидуализации учебного процесса / И. Э. Унт // Сов. педагогика. – 1971. – № 11. – С. 41–43.
88. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / К.Д. Ушинський ; пер. з рос. ; редкол. : В. М. Столетов. – Київ : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 496 с., Т. 2. – 359 с.
89. Фомин В. В. Індивідуальний підхід в естетичному вихованні учнівської молоді у навчальних закладах України другої половини ХІХ- початку ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / В. В. Фомін. – Харків : Харківський нац. пед. університет ім. Г.С. Сковороди, 2007. – 192 с.
90. Чернер С. Л. Пути индивидуализации социально-экономической подготовки учащихся / С. Л. Чернер // Школа.– 1998. – №6. – С. 3-6.
91. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – №2. – С. 37-39.